घृतप्रेषं पचेत्तत्तु पलार्द्धं लेहयेत् सदा।
रक्तपित्तं अम्लपित्तं चयं श्वासञ्च नाशयेत् ॥'
शतावरीपाकः। इति रक्तपित्ताधिकारः ॥"
इति भावप्रकाशः ॥

(तथास्य सनिदानपूर्व्वरूपलक्षणं सम्प्राप्तिञ्च।
"पित्तं यथा भूतं लोहितपित्तसंज्ञां लभते तत्तथानुव्याख्यास्यामः। यदा यस्तु जन्तुर्यवकोद्दालककोरदूषकप्रायान्यन्नानि नित्यं भुङ्क्ते भृशोष्णातीक्ष्णमपि चान्यदन्नजातं निष्पावमाषकुलत्थक्षारलवणोपहितं दधिमस्तोदश्वित् कट्वम्लकाञ्जिकोपहितं वाराहमाहिषाविकमत्स्यगव्यपिशितं पिण्याकं पिण्डालकशाकोपहितं मूलक-सर्षपलशुनकरञ्जशिग्रुकखरयूषभूस्तृणकसुसुखसुरसकुठेरकण्डीरकालक-पर्णासक्षवकफणिज्झकोपदंशं सुरासौवीरतुषोदकमैरेयमेदकमधूलककुवरवदराम्लप्रायानुपानं पिष्टान्नोत्तरभूयिष्ठसुखाभितप्तो चातिमात्रमतिवेलं वा पयसा समश्नाति रौहिषीकलकङ्कापोतं वा सर्षपतैलक्षारसिद्धं कुलत्थमाषपिण्याकजाम्बवलकुचपक्वैः शौक्तिकैर्वा सह क्षीरमाममतिमात्रमथवा पित्तलशुण्याभितप्तस्तस्यैवमाचरतः पित्तं प्रकोपमापद्यते। लोहितञ्च स्वप्रमाणमतिवर्त्तते। तस्मिन् प्रमाणातिप्रवृत्ते पित्तं प्रकुपितं शरीरमनुसर्पद्यदैव यकृत्प्लीहप्रभवानां लोहितवहानां स्रोतसां लोमेहिताभिष्यन्दगुरूणि सुखान्यासाद्य प्रतिपद्यते तदैव लोहितं दूषयति। संसर्गान्तर्लोहितप्रदूषणाल्लोहितगन्धवर्णानुविधानाच्च पित्तं लोहितमित्याचक्षते। तस्येमानि पूर्व्वरूपाणि। तद्यथा। अन्नाभिलाषो भुक्तस्य विदाहः शुक्ताम्लरसगन्ध उद्गरश्छर्द्दिषोऽभीक्ष्णागमनं छर्द्दितस्य वीभत्सता स्वरभेदो गात्राणां सदनं परिदाहश्च सुखाद्धूमागम इव लोहलोहितमत्स्यामगन्धित्वमपि चास्यस्य रक्तहरितहारिद्रवर्त्मनखत्वगङ्गावयवश्लक्ष्णमूत्र-स्वेदलालाश्लिङ्गानकास्यकर्णमलपिड़कोलिकापिड़कारामसंवेदनालोहितनीलपीतश्यावानामर्चिष्मतां च रूपाणां स्वप्नदर्शनमभीक्ष्णमिति लोहितपित्तपूर्व्वरूपाणि। उपद्रवास्तु खलु दौर्ब्बल्यारोचकाविपाकश्वासकासज्वरातीसारशोफशोषपाण्डुरोगस्वरभेदाः। मार्गौ पुनरस्य द्वौ ऊर्द्ध्वाधश्च तद्बहुश्लेष्मणि शरीरे श्लेष्मसंसर्गादूर्द्ध्वं प्रपद्यमानं कर्णनासिकानेत्रास्येभ्यः प्रच्यवते। बहुवाते तु शरीरे वातसंसर्गादधः प्रपद्यमानं मूत्रपुरीषमार्गाभ्यां प्रच्यवते। बहुवातश्लेष्मणि तु शरीरे श्लेष्मवातसंसर्गाद्द्वावपि मार्गौ प्रपद्यते। तौ मार्गौ प्रपद्यमानं सर्व्वेभ्य एव यथोक्तेभ्यः खेभ्यः प्रच्यवते शरीरस्य। तत्र यदूर्द्ध्वभागं तत्साध्यं विरेचनोपक्रमणीयत्वात् बह्वौषधत्वाच्च। यदधोभागं तदयाप्यं वमनोपक्रमणीयत्वात् अल्पौषधत्वाच्च। यदुभयभागं तदसाध्यं वमनविरेचनायोग्यत्वादनौषधत्वाच्च। रक्तपित्तप्रकोपस्तु खलु पुरा दक्षयज्ञोद्वंसे रुद्रकोपामर्शाग्निना प्राणिनां परिगतशरीरप्राणानामनुज्वरमभवत्। तस्याशुकारिणो दावाग्निरिवापततस्त्र्यायिकस्याशु प्रशान्तौ यतितव्यं मात्रां देशं कालञ्चाभिसमीक्ष्य सन्तर्पणेनापतर्पणेन वा मृदुमधुरशिशिरतिक्तकषायैरभ्यवहार्य्यं प्रदेहपरिषेकावगाहसंस्पर्शनैर्वमनाद्यैर्वा तत्रावहितेनेति ॥"
संक्षेपतोऽस्योपशमनोपायो यथा,—
"साध्यं लोहितपित्तं तदयदूर्द्ध्वं प्रतिपद्यते।
विरेचनस्य योग्यत्वाद्बहुत्वाद्भेषजस्य च ॥
वमनं नहि पित्तस्य हरणे श्रेष्ठमुच्यते।
यच्च तत्रानुगो वायुस्तच्छान्त्यै चावरं मतम् ॥
स्याच्च योगावहन्तत्र कषायं तिक्तकानि च।
तस्माद्याप्यं समाख्यातं यद्रक्तमनुलोमगम् ॥
रक्तपित्तन्तु यन्मार्गौ द्वावपि प्रतिपद्यते।
असाध्यमपि तज्ज्ञेयं पूर्व्वोक्तादपि कारणात् ॥
नहि संशोधनं किञ्चिदस्यस्य प्रतिमार्गगम्।
प्रतिमार्गञ्च हरणं रक्तपित्ते विधीयते ॥
एवमेवोपशमनं सर्व्वशो नास्य विद्यते।
संहृष्टेषु च दोषेषु सर्व्वजिच्छमनं मतम् ॥
इत्युक्तं त्रिविधोदर्कं रक्तं मार्गविशेषतः ॥
एभ्यस्तु खलु हेतुभ्यः किञ्चित् साध्यं न सिध्यति।
प्रेष्योपकरणाभावात् दौरात्म्याद्वैद्यदोषतः ॥
अकर्म्मतश्च साध्यत्वं कश्चिद्रोगोऽतिवर्त्तते।
तत्र साध्यत्वमेकं स्यात् साध्ययाप्यपरिक्रमात् ॥
रक्तपित्तस्य विज्ञानमिदं तस्योपदेक्ष्यते।
यत् लक्ष्मणमथवा नीलं यद्वा शक्रधनुष्प्रभम् ॥
रक्तपित्तमसाध्यन्तद्वासो रञ्जनञ्च यत्।
भृशं पूयतिमात्रञ्च सर्व्वोपद्रवञ्च यत् ॥
बलमांसक्षये यच्च तच्च रक्तमसिद्धिमत्।
येन चोपहतो रक्तं रक्तपित्तेन मानवः।
पश्येद्दृश्यं वियच्चैव तच्चासाध्यमसंशयम् ॥
तत्रासाध्यं परित्याज्यं याप्यं यत्नेन यापयेत्।
साध्यञ्चावहितः सिद्धैर्भेषजैः साधयेद्भिषक् ॥
कारणं नाम निर्व्वृत्तिं पूर्व्वरूपाण्युपद्रवान्।
मार्गौ दोषानुबन्धञ्च साध्यत्वं न च हेतुमत् ॥
निदाने रक्तपित्तस्य व्याजहार पुनर्व्वसुः।
वीतमोहरजोदोषबलोभमानमदस्पृहः ॥"
इति चरके निदानस्थाने द्वितीयेऽध्याये ॥ * ॥
अथास्य चिकित्सायां रसाः।
"सूतं गन्धं माक्षिकञ्चैव लौहं
सर्व्वं घृष्टं त्रैफलेनोदकेन।
लोहे पात्रे गोमयैः पाचयित्वा
रात्रौ दद्यात् रक्तपित्तप्रशान्त्यै ॥
इति सुधानिधीरसः ॥
मृताभ्रमुण्डतीक्ष्णञ्च माक्षिकं रसतालकम्।
गन्धकञ्च भवेत्तुल्यं यष्टिद्राक्षाम्लताम्रवैः ॥
दिनैकं मर्द्दयेत् खल्वे सिताक्षौद्रयुतावटी।
माषमात्रा निहन्त्याशु रक्तपित्तं सुदारुणम्।
ज्वरं दाहं तृषां वान्तिं शोषं पित्तान्तको रसः ॥
इति रक्तपित्तान्तको रसः ॥
शर्करातिलसंयुक्तं त्रिकत्रययुतन्त्वयः।
रक्तपित्तं निहन्त्याशु अम्लपित्तहरं परम् ॥
इति शर्करादां लौहम् ॥"
इति वैद्यकरसेन्द्रसारसंग्रहे रक्तपित्ताधिकारे ॥
अथास्य पथ्यापथ्यविधिः।
"अधोगते छर्द्दनमूर्द्ध्वनिर्गमे
विरेचनं स्यादुभयत्र लङ्घनम्।
पुरातनाः षष्टिकशालिकोद्रव-
प्रियङ्गुनीवारयवप्रसातिकाः ॥
मुद्गा मसूराश्चणकास्तु वर्य्यो-
मुकुष्ठकाश्चिङ्गटवर्म्मिमत्स्याः।
शशः कपोतो हरिणैणलाव-
शरालिपारावतवर्त्तकाश्च ॥
वका उरभ्राश्च सकालपुच्छाः
कपिञ्जलाश्चापि कषायवर्गः।
गवामजायाश्च पयो घृतञ्च
घृतं महिष्याः पनसं पियालम् ॥
रम्भाफलं कच्चटतण्डुलीय-
पटोलवेत्रायमहाद्रकाणि।
पुराणकुष्माण्डफलञ्च पक्व-
फलानि तद्वीजजलानि वासा ॥
स्वादूनि बिम्बानि च दाड़िमानि
खर्ज्जूरधात्रीमिषिनारिकेलम्।
कशेरुशृङ्गाटमरुष्करानि
कपित्थशालूकपरूषकानि ॥
भूनिम्बशाकं पिचुमर्द्दपत्रं
तुम्बीकलिङ्गानि च लाजसक्तुः।
द्राक्षा सिता माक्षिकमैक्षवञ्च
शीतोदकञ्चौद्भिदवारि चापि ॥
सेकोऽवगाहः घृतधौतसर्पिरभ्यङ्गयोगः शिशिरप्रदेहः।
हिमानिलश्चन्दनमिन्दुपादाः
कथा विचित्राश्च मनोऽनुकूलाः ॥
धारागृहं भूमिगृहं सुशीतं
वैदूर्य्यमुक्तामणिधारणञ्च।
रम्भोत्पलाम्भोरुहपत्रशय्या
क्षौमाम्बरञ्चोपवनं सुशीतम् ॥
प्रियङ्गुकाचन्दनरूषितानामालिङ्गनञ्चापि वराङ्गनानाम्।
पद्माकराणां सरितां ह्रदानां
चन्द्रोदयानां हिमवद्गिरीणाम् ॥
सुशीतलानां गिरिनिर्झराणां
स्तुतिः प्रशस्तानि च कीर्त्तितानि।
प्रशीतनीरं हिमवालुका च
मित्रं नृणां शोणितपित्तरोगे ॥"
अथापथ्यानि।
"व्यायामाध्वनिषेवणं रविकरस्तीक्ष्णानि कर्म्माणि च।
क्षोभो वेगविधारणञ्चपलता हस्त्यश्वयानानि च ॥
खेदास्रस्रुतिधूमपानसुरतक्रोधाः कुलत्थो गुड़ो
वार्त्ताकं तिलमाषसर्षपदधिक्षारादि कौपं नयः ॥"
इति वैद्यकपथ्यापथ्यविधौ रक्तपित्ताधिकारः ॥)